

Csikós Gábor

„A JÁSZSZENTANDRÁSIK TUDNÁNAK CIFRA DOLGOKAT MESÉLNI”

1944–45 kétféle emlékezete

1979. február 28-án a Magyar Televízió Műsorszerkesztőségéhez ötoldalas panaszlevél érkezett, amely kifakadt a szovjet háborús filmek ellen. A levélíró szerint ezek a filmek mind hazugok, ő „eleget mesélhetne” arról, mi történt a falujukban. Így azt, hogy két katona az idős szülőket egy szobába zárta, majd erőszakoskodni kezdett a lánnyal, akit végül agyonlőttek. Egy másik fiatalasszonyt pedig elhurcoltak, és csak hetek múltán, félholtan engedtek haza, csecsemő gyermekéről addig a szomszédok gondoskodtak. Részletesen leírta azt is, hogy a szovjet katonának a padláson száradó ruháktól kezdve mindent elvittek, az apja lábáról még a csizmát is lehúzták, két ökrüket az eke elől fogták ki.

A levélben előforduló egyik félmondat – „*a jászszentandrásiak tudnának cifra dolgokat mesélni*” – nyomán hamarosan megindult a rendőrségi nyomozás, amely egészen a front időszakig göngyölítette fel az eseményeket. A községben több tragédia is történt: szovjet katonák lelőttek egy lányt, akinek sírján az informátor szerint „Átkozott kéz által kioltott élet” felirat szerepelt. Egy másik asszony a lakásán kapott tüdőlövésbe halt bele. A következő években a rendőrség nagy erőket mozgósított, hogy a névtelen levél íróját megtalálja. Jászszentandrásról hat ügynök és több titkoszolga is jelentett, ehhez jött még a környékről további nyolc fő. Összesen harmincöt személyre vetült a gyanú árnyéka.¹

Miért e vehemencia? Milyen meglévő tabukat sértett meg a levélíró, hogy ilyen szokatlanul aktív választ adjon a hatalom a Kádár–korszak utolsó évtizedében?

A kérdés megválaszolásához a Jászág településeiről készült tizenöt dolgozatot használok fel. 1970-ben Magyarország „felszabadulásának” 25. évfordulójára lényegében valamennyi község történetét megírták. Ezeket a helytörténeti dolgozatokat főként egyetemi hallgatók, a községek tanácsai dolgozói vagy éppen tanítók készítették² előre megkapott vonalvezető segítségével, és a „nagy idők” még élő tanúinak megszólaltatásával. Nemritkán a szerzők maguk is a történelmi események résztvevői voltak. Arra keresem a választ, hogy az írók miként próbálták összhangba hozni a megélt történelmet az ideológia elvárásaival, milyen emlékezetét igyekeztek kialakítani az 1944–45-ös éveknek; és mindeközben azok miként éltek az emberek emlékezetében.

¹ Gervai 2015

² A szerzőt sok esetben nem tüntetik fel a dolgozatok. Jászboldogháza történetét a „Szakkör vezetősége”, Jászapátité a „szerkesztőbizottság”, Jászkisérét a „munkaközösség” látta el előszóval az „Embertől függ minden” pályamunka pedig az „Egyetértésben” jellege alatt készült.

A narratíva azonosítása

A zömmel a hosszú hatvanas évek végén született dolgozatoknak³ időnként már a címei – így *Jászfényszaru fejlődése 1945-től*, vagy *A felszabadult Jászszentandrás története* – sem hagynak kétséget a koncepció felől. A fő cél az 1945 utáni negyedszázad apo-teózisa. A dolgozatok nem az akadémikus történetírás termékei ugyan, a szakirodalmi hivatkozás⁴ sok esetben mégis kijelöli azt a nézőpontot, amelyben a helyi események értelmezendők. A marxista történetírás a történeti folyamatokat a termelési viszonyokkal magyarázta, és végcélként jelölte meg az uralkodó osztálytól való szabadulást, az osztályok nélküli társadalmat. Ez a történelemszemlélet – inspiráló hozzájárulásain túl – számos leegyszerűsítést és morális csapdát is tartalmazott, amikor a szocializmust történelmi szükségszerűségként tárgyalta.⁵

Mód Aladár vagy Andics Erzsébet érvelése szerint a szovjetek képében megjelenő külső erő olyan történelmi feladatot végzett el, amely belülről régóta esedékes lett volna: 1848 követeléseit ebben a keretben 1945 és a kommunista program teljesítette be,⁶ miközben a szovjet atrocitások tabunak minősültek. A 90-es évek végétől kezdve Magyarországra vonatkozóan is számos tanulmány tárgyalta ugyan az erőszakos eseményeket, Oroszországban a Honvédő háború mítosza továbbra is megkérdőjelezhetetlen, és mind a hivatalos kultúrpolitika, mind a közvélekedés tagadja az erőszak megtörténtét.⁷

Assmann kulturális emlékezetnek nevezte az efféle nagyfokú megformáltsággal jellemezhető tudást, amely példák és tanesetek révén mondja el egy-egy csoport történetét, nem pusztán reprodukálva, hanem ki is jelölve az erősségeket és gyengeségeket. A múlt nemcsak megismerésre, hanem egyúttal az élet igazolására is szolgál. Ily módon tárgyalható az „utolsó csatlós” vagy éppen a „hős Szovjetunió” története. Létezik azonban egy másik emlékezet is: a kommunikatív, amely a megélt egyéni tapasztalatokat és emlékeket jelenti, melyekben a kortársakkal osztozunk. Ebbe a kategóriába sorolható számos (háborús) trauma is. Ezek a traumák sosem csak az egyén ügyei: áldozatokról, elkövetőkről, kívülállókról és generációs halmozódásról is beszélni kell:⁸ élményeiket lehetetlen harmóniába rendezni.⁹

A szerzők mégis erre vállalkoztak, amikor feladatként fogadták el a hivatalos elvárás és a helyi tapasztalatok összeillesztését. Hogy ez mennyire problematikus volt, azt jól példázza a jászódszai tanító esete, aki 1950-ben kilépett a kommunista pártból, 1969-ben viszont újra

3 A dolgozatok jegyzéke a http://www.szolarchiv.hu/id-155-szakdolgozatok_jegyzeke.html oldalon érhető el.

4 Pl. 13. sorszámú dolgozat szakirodalmi tételei között szerepel Somlyai Magda: Az 1945-ös földreform vagy Szakács Sándor: Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában című műve.

5 Popper 1999; Hobsbawm 2006; Breisach 2004: 301–304

6 Bódy 2018, Romsics 2011: 365–371

7 Sántha 2017; Pető 2018: 16–46

8 Erős 2007

9 Assman 2004: 39–56; Kónya 2001

a felvételét kérte. Ajánlásában nemcsak az szerepelt, hogy „a község történetéről írt tanulmányban kivette a részét”, hanem elismerték azt is, hogy felesége a „termelőszövetkezet jó dolgozója”. Hamarosan napvilágra került azonban, hogy 1956-ban, „az ellenforradalmi események idején a Nemzetőrségnek volt tagja”. Ez a tény mintha azonnal aktivizálta volna a Rákosi-kor beidegződéseit: kritizálói felsorolták, hogy szüleinek „Jászdózsán italboltja és ezenkívül 3 hold szőlő és földjük is volt tanyával,” sőt a feleség is „kulák”. Aztán: „mint a művelődési otthon helyettes vezetője nem végzett kielégítő munkát, különösen a szervezési munkában.” Illetve: „Nem hiszem el, hogy a rendszerhez hű. ... felvételével a párt nem erősödne.” A férfi sérelmesnek találta az eljárást, és fellebbezésekor megjegyezte, hogy „tudomása van arról, hogy van olyan párttag, aki annak idején a Munkástanács elnökhelyettese volt.”¹⁰ Hasonlóan mozgalmas Erdész Sándor (1929–2006) sorsa, aki 1954-től volt a Jász Múzeum igazgatója. 1956-os munkája a legkorábban írt dolgozat: és szerencsés, hogy még befejezte, hiszen forradalmi részvételéért bebörtönözték, és miután tanára, Ortutay Gyula közbenjárására kiszabadult, nem tért vissza többet Jászberénybe.¹¹

Mindezek talán érzékeltetik, hogy egyéni sorsukban is milyen ellentmondásokkal találkoztak a dolgozatok írói. E helyütt érdemes azonban egyúttal hangsúlyozni azt, hogy nem a szerzők megszégyenítése vagy éppen tüzetes kritikája a cél, hanem a diktatúra határainak kijelölése, a rendszer tabuinak azonosítása. A nézőpontok (alul- vagy felülnézet) mellett a beszédmód (apologetikus, teleologikus) és a megközelítés (eseménytörténet, személyek története, tapasztalattörténet) egyaránt fontosak az olyan ambivalens tapasztalatok tárgyalásakor,¹² mint amilyenek a front eseményeit vagy a vidéki társadalmat alapjaiban átrajzoló 1945-ös földosztást övezték.

A front tapasztalata a helytörténeti dolgozatokban

A tabu meglétére az első gyanút azok a fordulatok keltik, amelyek felfedik a háború tárgyalásának sematikus gyakorlatát. „*Nem megszokásból és formáságból írjuk, hogy várták a szovjetek bevonulását. Erre a nyílt, őszinte várakozásra igen sok kisebb-nagyobb bizonyító epizódot tudnánk felsorakoztatni.*”¹³ Vagy másképp megfogalmazva: „*A lakosok leszögezték, hogy igen kellemes csatlós érte őket a szovjet katonákkal való találkozásokor. Ugyanis*

10 MNL JNSZML MSZMP Jászberényi Járási Bizottsága Csúcsvezetőségi Iratok. Jászdózsá, 1970. január 19; március 27

11 Páll 2006; Selmeczi 2006: 53 idézi egy 1956 februárjában írt levelét, amelyben beszámol a néprajzi gyűjtés körülményeiről. „*A magnetofonos gyűjtés... két fő témában folyik. Az első: a szocialista nagyüzemi gazdálkodás néprajzi vizsgálata Jászberényben, melynek keretében minden termelőszövetkezet alapító tagjai elmondják, hogy mint éltek és mi kényszerítette őket arra, hogy tsz-t alapítsanak. Szép sikerrel haladok ezen a téren is. ... A gyűjtés költségkihatással jár. Gondolhatod, hogy rengeteg rum szükséges az esetleges lámpaláz eltávolításához és a szabad beszéd őszinte megindításához*”

12 Ö. Kovács 2009

13 316. sorszámú dolgozat: 19

a rémhírek alapján igen féltek. Valamennyien állítják, hogy sem a felszabaduláskor, sem később nem esett bántódásuk, sőt sőt, cukrot kaptak a szovjet katonáktól.”¹⁴ Tabut feltételezhetünk, ha ilyen erőteljes szavakkal – leszögezték, állítják – kellett sulykolni az erőszakmentességet, talán éppen az olyan szóbeli történetek ellenében, mint amit az 1979-es panaszlevél tartalmazott.

A front élményeinek tárgyalásakor meghatározó technika az ellenpontozás: egyik oldalon németek Nero parancsot megelőlegező pusztítása,¹⁵ a másikon pedig a gyakran éppen a károk helyrehozatalával presztízst kivívó, dicsőséges Vörös Hadsereg.¹⁶ Gyakorlat a szakdolgozatokban, hogy a világháborús pusztításokat egy az egyben a németek számlájára írták. Így értesülhetünk arról, hogy Jászapátin a visszavonuló németek több üzletet feltörtek, lovakat rekviráltak,¹⁷ Jákóhalmán vandál pusztításokat vittek végbe,¹⁸ Jászberényben pedig felrobbantották a Zagyva-hidakat, felgyújtották a malmot és néhány üzletet is: *„tulajdonképpen az ostrommal felmerült károk, ezek csekély töredékét érték el.*”¹⁹ A Vörös Hadseregről ezzel szemben a következő tudható meg: *„Talán szóljunk a háború következtében előállt károkról és a lakosság (javítva: Vörös Hadsereg) segítségével megindult helyreállítási munkákról.*”²⁰

A szovjetek megérkezésének egyik lehetséges tárgyalási módja volt a front allegorikus megjelenítése. Például: *„1944 november 13 hétfő hajnal, mely szimbolikusan is jelezte a napfelkelte, az új kezdetét, a község felszabadulásának napja, a szabadságot hozta a tanyasi embereknek, mellyel éltek is.*”²¹ Vagy erőteljesebb képben: *„a várt Szélvész nemcsak tavat zavart fenéig, hanem ledöntötte a kastélyokat, bálványokat és börtönöket egyaránt, hogy a romok fölött új társadalmat, új gazdaságrendet építhessen a hozzáértő nép.*”²²

Ritkábban alkalmazott módszer a számadatok közlése. Ez a technika személytelenítette a pusztítást, ismeretlenségben hagyta az elkövetőket. Példái az olyan sorok, mint hogy *„polgári személy áldozata a közvetlen harcoknak a községben nem volt. Néhányan a lakosok közül bombatámadásoknak, lövedékeknek estek áldozatául.*”²³ Vagy: *„5-6 gránát robbant a templom környékén, komolyabb kárt ezek sem okoztak. Ekkor egy, a templom közelében lakó férfit ért halálos találat. Az átvonuló harctéri események összesen 10 polgári személy életét követelték. Az elesett katonák száma 9, ebből 7 német, 1 lengyel és 1 magyar katona.*”

14 312. sorszámú dolgozat: 15

15 Amelyet levéltári dokumentumok is alátámasztanak. MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 1451/1945: Ron-gálások bejelentése (1945. VIII.19.)

16 A korszak összefoglaló helytörténeti alapműve Nagy–Tóth 1970. A kötet nem tesz említést civil halálesetekről, ismerteti ugyanakkor a hadmozdulatokat, a németek pusztításait. A lakosság szenvedésére található utalás: „közhangulatra a bizonytalanságérzés, a megpróbáltatások emléke nyomta rá a bélyegét”. (Nagy–Tóth 1970: 18–21)

17 308. sorszámú dolgozat (A dolgozat sajnos nem oldalszámozott.)

18 319. sorszámú dolgozat: 25

19 311. sorszámú dolgozat: 6

20 Másik példa: 318. sorszámú dolgozat 3. oldaláról: „Szovjet csapatok sok segítséget nyújtottak a lakosságnak.”

21 318. sorszámú dolgozat: 3

22 321. sorszámú dolgozat 1

23 322. sorszámú dolgozat: 8–11

²⁴ Jászapátin pedig a „*felszabadulás alkalmával néhány magyar és mintegy 10 német katona elesett, a polgári lakosság köréből pedig meghalt Borzák László, Gecse József és Nagy M Jánosné.*”²⁵

A konfliktusok ábrázolása nagyon ritka, és akkor is csak rejtett formában valósul meg. Az egyik lehetséges technika a projekció, vagyis a negatív készleteknek az áldozatokba, a lakosságba vetítése. Jászapáti kapcsán jegyezték fel például azt az epizódot, hogy a tanítók berendelésekor a szovjetek megparancsolták, hogy tanítsanak, ahogy eddig, de kérték, ne szítsanak „*ellenséges hangulatot a szovjet katonákkal szemben.*”²⁶ Szinte valamennyi dolgozat említést tesz az „*szúító*” propagandáról. Ez a projekció ábrázolásán túl lehetőséget teremtett a közhangulat beemelésére és a háborús traumák tárgyalására, de oly módon, hogy a keret – mindez tulajdonképpen csak rémhír volt – egyszerre hiteltelenítette is az elbeszélte élményeket. Legplasztikusabban a következő szövegrészlet mutatja be a gyakorlatot: „*A propagandagépezet éveken keresztül olyan híreket terjesztett a szovjet katonákról, hogy azok még a csecsemőket is meggyilkolják, a nők arany fülfüggőit kiszaggatják, sőt az arany műfogait is kitépkedik. Ez a szorongás gyorsan feloldódott az emberekben, mert látták, hogy a Vörös Hadsereg harcosai, többek között a gyermekeket is körül rajongják.*”²⁷

A szemtanúk hiteltelenítésének másik módját találjuk a Jászszentandrásról készült dolgozatban. Ez a *Tiszavidék* című lap beszámolóját közli egy 21 éves jászberényi férfi statáriális ítéletéről, aki „*a jásztelki úton november 6-án fegyverrel rabolta a járőkelőket, miközben orosz szavakat kiabált.*”²⁸ Vagyis azt sugalmazza, hogy az atrocitásokat nem a szovjetek, csak magukat szovjeteknek kiadó emberek követhették el.

A civilek ellen elkövetett erőszakról egyébként egyetlen dolgozat számol be, de a helyzet rendkívüliségének ábrázolása vagy az áldozat magatartásának bemutatása mind abba az irányba terelik az olvasót, hogy a szovjetekkel azonosuljon.

„*Az Ágó patak K-i oldalán is megjelent a Vörös Hadsereg előőrse, elhangzott az első kérdés: Germán szoldát? Bordás István azt felelte, hogy nincs. A gyanútlanul tovább haladó katonákra azonban a Herczeg Alajos tanyájánál levő kukoricaszár kazaltól tüzet nyitottak a lapuló németek. Egy szovjet tiszt halálos sebet kap, szabadságszerető vérért a magyar föld mohón szívja be, termékenyül. Ott temetik el. Harcostársai megrendülten állnak sírhalma felett. Ki tudja hányadik élet áldozat ez? Vigasztalódást az sem jelent, hogy az elkeseredett katonák tisztjük életéért a félrevezető Bordás Istvánt agyonlövik.*”²⁹

24 321. sorszámú dolgozat: 1

25 308. sorszámú dolgozat

26 308. sorszámú dolgozat

27 319. sorszámú dolgozat; másik példa: „A polgári lakosság már az első napokban meggyőződhetett arról, hogy a magyar fasiszták évtizedes rágalmai a szovjet emberektől és katonákról hazug, rosszindulatú vádak voltak.” (1. sorszámú dolgozat: 2)

28 321. sorszámú dolgozat: 4

29 309. sorszámú dolgozat: 2

A leggyakoribb történettípust egyértelműen mégis azok jelentik, amelyek a megkezdődő erőszakot végül baráti gesztusokban oldják fel. Így a jászboldogházi lakos, Jakus József visszaemlékezése:

„Hirtelen kinyílt az ajtó a lakásunk konyháján, és géppisztolyos meredt rám és édesapámra. Majd kivágódott az ajtó, három szovjet katona jött be... Mi feltartottuk a kezünket, azt kérdezték tőlünk, vannak-e németek? Én tudtam oroszul, és válaszoltam nekik, erre barátságosak lettek, közölték velem, hogy mindenkit nyugtassak meg, a szovjet katonák nem ellenségek, barátok. Ezzel az udvaron jelzőlövéseket adtak le és továbbmentek.”

Ezt a sémát követi egy másik emlékezés is:

„Este 18 órakor nyílt az istállóajtó, ahol mécses pislákkolt, cső meredt rám és öcsémre, majd bejöttek és azt mondták – Ne félj, magyarszki, szovjet szoldát nem bánt. A lakáson rendezkedtek be éjszakára és reggel mentek el. A kis Józsi fiannak cukrot és almát adtak.”³⁰

A front tapasztalatai levéltári forrásokban

A front – már a kezdetkor is erősen szelektált³¹ – tapasztalatainak levéltári nyomait módszeresen tüntették el az 1950-es években. A levéltári mutatókönyv tételei a szovjet atrocitások kapcsán rendszerint selejtezett iratokra mutatnak. Ám még a töredékekben megmaradt dokumentumok is képesek érzékelteni, mit éltek át az emberek. Fennmaradt például Jászfényszaruról egy panasz, miszerint 1944 decemberének közepén Palócz János lakására este tíz órakor két szovjet katona ment be, akik követelték, hogy feleségét hagyja velük a szobában. Mikor ezt visszautasította, Palóczot kitaszigálták, az egyikük a fején súlyosan megsebesítette. A sérültet csak harmadnap szállították kórházba, előbb Hatvanba, majd onnan Szolnokra, de a család 1945 januárjának végén még mindig mit sem tudott sorsáról.³²

Hasonló konfliktus Jászberényben is történt, de ott az apa sikerrel tudta megvédeni családját és a két ittas szovjet katonát agyonlőtte. *„Férjem és két fiam a szerencsétlen és sajnálatos eset után eltűntek, és immár 13 éve nyomuk veszett. Valószínűleg életükkel adóztak cselekedetükért”* – állt az özvegy 1957-es beadványában.³³

Az erőszaknak számos nyomát őrizték meg az anyakönyvek, noha a bejegyzések általában nem fedik fel az elkövetőket. Jászapátin 1944. november 7-én például két kisbirtokos halála okaként a következőt jelölték meg: *„tarkólövés, gyilkosság”*, nem közölve további részletet. A jászdózsai anyakönyvvezető, Herczegh Tivadar (1894–1952) bejegyzése a kiszámú kivételek közé tartozik. Ő Nemoda Máriának 1944. december 28-án történt meggyilkolásakor az anyakönyvbe írta, hogy az asszonyt orosz katonák ölték meg.

30 312. sorszámú dolgozat: 13

31 Czetz 2017

32 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 41/1945.

33 közli L. Balogh 2015: 406–409

A szovjet katonák kegyetlenkedéseinek harmadik lehetséges forrását a visszaemlékezések jelentik. Túlélő beszámolójából tudható, hogy a jászdózsai Lencse Jánost és feleségét Négyszállás határában ölték meg.

„A kápolnából kidobálták a padokat és bekötötték a lovakat. Édesapám azt nem tűrte és tiltakozott, hogy ne tegyenek ilyet. Közben a ruszki megaltálták a kápolna örökmécséséhez szükséges spirituszt, berúgtak. Megfenyegették apámat, aki a lakásunk padlására menekült velem együtt. A padlást valósággal megostromolták, édesapámat lelőtték. Én rohantam le, ordítva, jajveszékelve enyéimhez, akik már felkészülve vártak a menekülésre. Elindultunk öten – édesanyám (ölébe fogva Erzsikét), nagymama, Margit és én – Dósa felé [...] Másfél km-t tehetünk meg, amikor két lovas ruszki utánunk lovagolt. Borzasztóan megrémültünk, de mentünk tovább. Utolértek minket – kiabáltak, leszálltak a lóról. Az egyik fogta a lovakat a másik ordítva, a géppisztolyával hadonászva sorba állított, közben kiáltozta: Pu... Pu... Pu... ezután odalépett édesanyámhoz, kiragadta karjai közül Erzsikét és odanyújtotta a nagymamának [...] ráfogta fegyverét és föbe lötte édesanyámat, aki azonnal elvágódott.”³⁴

Hasonlóan megrázó a jászárokszállási Csikós család sorsa.

„A tanyához közeledve már messziről láttuk, hogy ott valami nagy baj lehet. A tanyához érve leégett épületet találtunk, az állatok szanaszét a határba’. Amikor beértünk a tanya-ra, borzalmas látvány fogadott minket. A nővérem a négy gyermekével együtt sorba, fejfelé lefelé a gödörbe feküdtek tarkón löve. Rettenetes látvány volt. Lojzi nagybátyánkat később nagyobb távolságra a szántóföldön találtuk meg, szintén agyonlöve. A gyerekek közül a legnagyobb, Marika 18 éves, Balázs 16 éves, Margit 12 éves, László 8 éves volt. [...] A tanya körül a németek és a szovjet katonák között harcok folytak [...] Bosszúból a szovjet katonák agyonlőtték őket. [...] Szüleim intézkedtek az eltemetésükről úgy, hogy mivel ez időben nem lehetett koporsót szerezni, a ruhás szekrénybe rakták őket és 3 nap múlva közös sírban temettük el őket.”³⁵

Ezek a visszaemlékezések – ahogy a levéltári források is – megemlítik egyébként a német pusztításokat is, így például azt, hogy a kivonuló németek a hátrahagyott értékeket több helyen elégették. („a Gyarokpartról nézve a csányi határ felé hatalmas lángokkal égtek a szalmakazlak.”) Nem hallgatnak viszont a szovjet atrocitásokról sem. „Délelőtti órákban jelent meg az első orosz katona a tanyánkon. [...] Jani bátyámat néhány korbácsütéssel arra kényszerítették, hogy vezesse arra a lovakat, amerre ők parancsolják.” Vagy: „Első kedvezőtlen benyomásainkat ott szereztük a szovjetekről. Hamarosan tapasztalhattuk, hogy mindent, ami alkoholt tartalmaz – a kölnitől a politúrig – válogatás nélkül megisznak. Csak a tömeges együtt tartózkodás nyújtott némi biztonságot. A nők málinkij robotba való invitálása egyet jelentett a megerősözkölésükkel. A férfiak málinkij robotja hosszabb-rövidebb, de örök eltűnést is eredményezett.”³⁶

³⁴ Gulyás 2010, 12.

³⁵ Sándor 1998: 49–50

³⁶ Tóth szerk. 2000: 69; 77

Ahol az élet tulajdonlásának a jogát megkérdőjelezzük, a tárgyi tulajdonnak még kisebb a jelentősége: a front nyomában mindennaposá váltak a fosztogatások. A jászdózsa-i jegyző, Révfy Dezső (1886–1968) panaszában hangsúlyozta: „*a frontról visszaszívargó csellengő katonák a lakosságot állandó rettegésben tartják, élelmiszerkészletüket, terményeiket elrabolják, a nőkkel erőszakoskodnak, sokszor megbecstelenítésekről panaszkodnak. Az elkésereedés a legnagyobb, mert nyugalma a tanyai lakosságnak sem éjjel, sem nappal nincs*”.³⁷ Egy másik beszámoló Jászberényről is hasonló képet festett: „*Élet- és vagyonbiztonságról szó sincs [...] Vonatokról csoportosan leugráló orosz és román katonák olyan féktelen rablást, megbecstelenítést követnek el, amely a betűt sem bírja el*”.³⁸ A körülmények súlyosságát jelzi, hogy 1945 februárjában a kommunista párt jászberényi szervezete már egyenesen Rákosi Mátyástól kérte a helyi szovjet parancsnok leváltását. Mint írták: „*Reggelenként, amikor az emberek a munkájuk után mennének, a leghetetlenebb és legellentétebb parancsokkal tartóztatja le és viteti őket az általunk teljesen fölöslegesnek tartott munkák elvégzésére*”.³⁹

Kasza József és Bordás József jászárokszállási lakosok arra tettek panaszt, hogy 1944. december 29-én délelőtt 11 órakor a tanyájukon megjelent Kókai András és Csikós Lajos három fegyveres orosz katona jelenlétében, és tőlük öt marhát elvittek. Pethes Sándor tanyáján addig már mintegy 50 marha volt összegyűjtve. „*A marhákért nem fizettek, sem arról nyugtatványt ki nem állítottak. Mint mondták: marháikat Gyöngyösre, a hadifoglyok táplálásra hajtották el*.” „*Vidékükön a fentiekhez hasonló foglалások napirendben vannak és kérik, hogy a Jászárokszállás községben állomásozó járőröknek vidékükre való kiszállását a helybeli katonai parancsnokság rendelje el*”.⁴⁰

A hadi helyzet azonban nemcsak a fentebb részletezett fosztogatások révén rombolta a magántulajdon ethoszát, hanem az osztogatás révén is. Alattyán egyik gazdája szemléletes képet festett a front átvonulása utáni állapotokról, amikor egy ló tulajdonjogát vitatta: „*Mikor a ló hozzám került, a községben az orosz csapatok által elcsapva több ló is háborgott. Ezek közül a gazdák többen fogtak be, így én is. Amely lovak gazdátlanul maradtak, azok a határban és az országúton éhen és elcsigázva, tömegével pusztultak el. E sors várt volna a kérdéses lóra is. Most, hogy már felépült, kiteleltem, könnyű rámondani, hogy ez az én lovam, akkor meg betegen nem kellett senkinek*”.⁴¹

A front elvonult, de emberi és állati hullákat hagyott hátra, amelyek elszállítására dobszó útján hívták fel a lakosságot.⁴² A front szörnyű öröksége volt, hogy a Jászberény–Jászdózsa–Jászárokszállás kövesút találkozásánál mintegy 4 holdnyi terület maradt aláaknázva. Bár a közeli Jásztelken és Jászjákóhalmán az ott állomásozó magyar katonaság 1945 áprilisában

37 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 2590/1944.

38 Bojtos 2017

39 Babucs 2017

40 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 1944/46

41 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 305/1945. (1945. március 1.)

42 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 388/1945.

szedni kezdte az aknákat, Jászdózsán pedig figyelmeztető táblákat helyeztek ki, a robbanások „nap-nap mellett halálos áldozatokat követelnek”.⁴³ 1944 karácsonyán a jászdózsai Juhász István és Bugyi Anna egyszerre három fiát veszítette el aknarobbanás következtében.

Mindezen pusztítások dacára a Jászsági felső járás jegyzője azt jelentette, hogy a „*szociális helyzetkép [...] általában kielégítőnek mondható*”. Kielégítő, mert bevallása szerint a cukor, a zsiradék, a só, a lábbeli és a tüzelőanyag hiányát jelen helyzetben megoldani amúgy is lehetetlen,⁴⁴ nem szabad tehát nehezítő körülmények közé számítani. A jászdózsai előljárárság ennél borúsabban látta a helyzetet, Révfy Dezső a fenti hiányokon túl felpanaszolta, hogy a szovjetek a községből naponta 100-150 embert visznek robotra, akiket hatnapi étellel kell útra bocsátani: „*a lakosság körében emiatt a nyugtalanság és az elkeseredés már a tetőfokára hágott*”. Az amúgy is lerongyolódott lakosság különösen cipővel volt gyengén felszerelt, sokan mezítláb jelentek meg a munkán.⁴⁵

Az erőszak a front elvonulása után is része maradt a mindennapoknak. 1945. március 27-én panasolta Fodor József jászdózsai lakos, hogy miközben a szántást végezte, az előljárárság vásárlást hirdetett, melyen megjelent egy román katonai alakulat is. A községi nemzetőr az egyik ökröt kifogta. Fodor József megemléltette, hogy a községben számosan több jószággal rendelkeznek, miért nem azoktól veszik el a katonaság ellátására szükséges szarvasmarhákat. Ha más gazdáknak is így lecsökkent az állománya, akkor szó nélkül viseli az igénybevételt. Panaszára a helyi bizottság megkezdte a községbeli lovak összeírását.⁴⁶

Azt gondolhatnánk, hogy a jogtalanságokat mind idegen államok polgárai követték el, akik kihasználták az állam felbomló kereteit és a megszállást lehetővé tevő erőfőlényt. Torba Ferencné (1892–1969) sorsa a példa, hogy ez nem feltétlenül volt így. Az asszony 1945 áprilisának elején tett panasza sűrítve közli a front, majd az azt követő földosztás eseményeit. „*Engem jászszentandrászi magyar rabolt ki, magyar hivatal adott ki elmozdítható tárgyaimra szabadrablást. Elosztotta a földemet. A rabló magyarnak ezt el nem felejttem. Nem vállalom sorsközösséget magyarral, független Magyarország felépítésében részt nem veszek. Magam csehszlováknak vallom.*”⁴⁷ – írta az egyébként jászárokszállási anyától és felvidéki magyar apától született tanítónő. Tragikus, hogy helyenként éppen a rendőrség működött közre a rablásokban: „*Jánoshida község előljárársága panaszt tett, hogy Jászsalsószentgyörgy község rendőrsége vörös katonák kíséretében a jánoshidai határba, tanyákra zabrálni járnak. Felkérem ezen áldatlan állapot megszüntetése iránt intézkedni szíveskedjék.*”⁴⁸ Pusztamonostoron pedig úgy vallott

43 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 720/1945.

44 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 1945 935.

45 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 2590/1944.

46 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 496/1945.

47 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 626/1945.

48 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 82/1945

Kárpáthy Kamillóné (1895–1965), hogy a Thassy „kastélyt szétdúlták. Széthordták a bútort, minden parasztnál van”.⁴⁹

Egy jászberényi beszámoló a következő képet festi: „Megjelent a tanyámon két orosz fegyveres katona, egy fegyveres rendőr, Vasas Kálmán és Tassi Mihály, és követelték, hogy adjam elő az orosz fegyvert. Én erre megmondottam, hogy nekem csak német lőfegyverem volt, de azt a beszolgáltatási plakát megjelenésekor a rendőrségen beadtam. Ők ezt azonban nem hitték el és az orosz katona puskatussal ütlegetni kezdett. [...] El is akartak magukkal vinni, de úgy látszik jobb belátásra tértek és nem kísértek be. Tassi Mihály a fiamnak még azt is mondotta, mutatván a Kommunista Párt igazolványát, hogy sajnálom apádat, de jegyezzétek meg, hogy ha minden gazdának ilyen könyve nem lesz, agyon lesztek verve.”⁵⁰

Végezetül érdemes idézni egy jászódzsai szociáldemokrata párttagot, aki a Rákosi-korszak éveiben gyakran küldözte leveleit a pártirodába. Piffkó Nándor (1879–1954) elégedetlen volt, mint írta, „nem kíváncsi arra a sok süket dumára, frázisra, amit a párttaggyűléseken előadnak, hisz ő harmincöt éven keresztül tanított, az ország fő szónoka volt, most már csak nem hallgat olyanokat, akiket ő tanított. [...] Ha ő egyszer megszólalna, biztos belépne az összes község dolgozója a tszcsbe. Felesége panaszkodik, hogy nagyon szegény sorban élnek, az oroszok mindent tönkretettek, elvittek, sokkal jobb volt nekik a múltban, mert akkor zsellér, szolga, cseléd volt náluk alkalmazva. Most pedig péktől élnek, és abból a nyugdíjból, amit kapnak, nem tudnak ruházkodni.”⁵¹ Vagyis az orosz megszállás még a párthoz egykor oly közel álló emberek emlékeiben is súlyos traumaként élt tovább.

A földosztás és a kommunista párt

A háború lezárásán túl 1945 másik nagy horderejű eseménye a földosztás volt. A kommunista párt 1919-es tapasztalataiból okulva a termelőségmozgalmi helyett kezdetben most a földosztást propagálta, így remélve vidéki tömegbázisát megteremtteni.⁵² Ez a törekvés azonban a Jászságban nem volt megvalósítható. Míg országosan a földeknek nagyjából 50%-a volt paraszti kézen, addig ez az arány itt megközelítette a 90%-ot,⁵³ vagyis a térség szabadparaszti múltja az átlagosnál kiegyensúlyozottabb birtokviszonyokat teremtett. Nem voltak túlzottan nagyok a társadalmi különbségek sem. A földosztás végrehajtásának komoly akadálya volt, hogy alig akadt a rendelet értelmében kisajátítható 1000 holdon felüli birtok.

49 BFL XXV.2. b-2719–1948.

50 Bojtos 2018: 64

51 MNL JNSzML XXXV.40.2.58.MDP Jászapáti járási bizottság iratai 1953. V.26.

52 Gyarmati 2011: 182–188

53 Országos Mezőgazdasági Címtár 1935: 161–162

(A Jászsági felső járás területén például nem volt német ingatlan, és nagybirtokból is csak egy, Jánoshidán a premontreiek birtokában.)⁵⁴

Ilyen előzmények ismeretében nem meglepő, hogy a kommunisták⁵⁵ voltaképp csak az írott rendelet ellenében, a szovjet hadsereg támogató jelenlétében tudták megindítani a jászsági földosztást. Földi István (1901–1984), a Jászság földosztási kormánybiztosa a következőképp emlékezett: „*Elmondtam: az az igényünk [...] hívják össze [...] a falu népét, hogy meghirdethessük a földosztást, és megválaszthassák a földosztási bizottságot. Amíg én beszéltem, a szovjet főhadnagy kitette a pisztolyát az asztalra, s amikor én befejeztem, ő megemelte, tenyeréhez ütögette a fegyvert és a tolmács útján közölte: ha nem lesz meg a kijelölt időre a nagygyűlés, ő idejön a község házára és lelövi a bírót is, a főjegyzőt is. Simán és rendben is ment minden.*”⁵⁶

A földigénylők száma változatos képet mutatott: a háromezer fő alatti népességgel rendelkező Alattyánon és Jászfelsőszentgyörgyön 300 fő fölött volt az igénylők száma, közel annyian, mint a nyolcezres lélekszámú Jászfényszarun. A tizenkétezer Jászárokszálláson 584 igény érkezett, míg a harmad ekkora lakosságú Jánoshidán 736.⁵⁷

A helyi bizottságok radikális hévvel igyekeztek ugyan a földelkobzásokkal megteremteni a földosztás fedezetét, az igények kielégítésére azonban még így sem állt rendelkezésre elegendő föld.⁵⁸ A visszaélések mértékét érzékelteti, hogy a megyei fórum Jászsági Felsőjárás esetében a helyi döntéseknek még csak a felét sem hagyta jóvá: azok leginkább Jászárokszálláson és Pusztamonostoron teljesültek (45, illetve 47%-ban).⁵⁹ A többi településen ez az arány mind 40% alatt maradt. Szélsőséges Jásztelek példája, ahol 461 hold igénybevételét tervezték, de végül mindösszesen csak 20-at, a község tulajdonát vették el. Meg tudta védeni az igazát Csomor Mária, aki apja földjének visszaszerzése érdekében adott be kérelmet. Az apa állítólag németországi munkája után a nyilas pártba lépett: a földosztást azonban inkább vezérelte magánbosszú – áll az asszony panaszában –, mert a földosztó bizottság elnöke a földet a rokonának szánta.⁶⁰

54 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 493/1945.

55 „a földosztás során, amikor a földigénylők összesereglettek a földeken, a helyi kommunista propagandavezető beszédet tartott a földosztás jelentőségéről, és természetesen nem felejtette el kiemelni az MKP ezzel kapcsolatos szerepét sem.” Csöngé 2007, 17.

56 Csöngé 2011.

57 MNL JNSzML XVII. 505.A Jászsági Felsőjárás Földigénylő Bizottságának iratai, 587/1945. jelentések a járásbeli földosztásról.

58 A narratíva egyik példája egy részlet egy 1971-ben készült szakdolgozatról: „Boldogházán csak két birtok érte el a 100 holdon felüli határt. A kommunisták mentették meg a helyzetet. [...] Ha a tulajdonosoknak más foglalkozásuk is van, még 20-30 holdas birtokokat is el lehet venni. [...] Így tudta megvalósítani, hogy végülis 30 családot földhöz juttatott.” 312. sorszámú dolgozat: 18–19.

59 Csöngé Attila is kiemeli Jászárokszállást, ahol még leginkább betartották a rendeletet. A Jászság birtokviszonyainak következménye, hogy az országos 34,6%-os átlaghoz képest itt a földterületek 28,4%-át osztották csak ki. Csöngé 2007, 16.

60 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 600/1945.

A kiosztásnál visszaélések is történtek, így például Jászberényben egy igénylőt „*brutálisan elutasítottak, sőt még kigúnyoltak is azzal, hogy gomblukamban Kisgazda pártjelvény lévén, hogy jövök én ahhoz, hogy földet igényeljek.*”⁶¹ Számos további konfliktus mutatja azt is, hogy az előzetes elvárásokkal szemben a kommunistáknak nem sikerült vele megalapozniuk a jázsági népszerűséget.⁶² A földosztás ellentmondásain túl ebben közrejátszhatott az is, hogy több községben botrányok szereplőivé váltak. Jászdózsán Molnár László, a párt elnöke nem tudott elszámolni 34 ezer pengővel, és amikor számonkérték, azt állította, hogy a pénzt a szovjetek rabolták el. Őrizetbe vételekor kiderült azonban, hogy a pénzt a feleségének adta.⁶³ Jászfelsőszentgyörgyön a kommunista párt vezetői a községháza előtti téren „botrányt okozó módon” támadták a helyettes főjegyzőt és a főbíró: a szóváltás hangosságán megbotrányozott a község lakossága.⁶⁴ 1946 októberében pedig az akkor már kommunistákkal szövetséges, a Baloldali Blokk részét képező Nemzeti Parasztpárt képviselőjét ostorozta a *Jászsági Tudósító*. A cikk állítása szerint a helyi elnök – egyébként nyugalmazott tanító – a Földigénylő Bizottságnak felajánlotta, hogy olcsón szerez burgonyát a „földhöz juttatottaknak”, ám az összegyűlt pénzt végül elsikkasztotta.⁶⁵

Kirívó volt a pusztamonostori helyzet, ahol a konfliktusokat szító és sorozatos törvénytelenéseket elkövető adóügyi jegyző (állítólagos egykori pap), Király László már a pártja számára is vállalhatatlanná vált, és a visszaéléseket egyébként készségesen eltussoló főispán végül felfüggesztette.⁶⁶ A férfi elhagyta a községet, de hamarosan visszatért, és 1945 októberében a földhözjuttatottak élére állt, akik a megígért vetőmag hiánya miatt zúgolódtak. A felhergelt, kétszáz fős tömeg a Futura raktárhoz vonult, megostromolta az épületet és kifosztotta azt. A sikeren felbuzdult Király László az előjáróság ellen kezdett uszítani, és a főjegyző lemondása után átvette a község irányítását. Baráth András Hangya üzletvezető szerint: „*hatalomátvétele után írni-olvasni nem tudó embereket vett maga mellé.*” Megszüntette a tejbeszolgáltatást, lefoglalta a szeszfőzde pálinkáját. „*Rémuralmat tart a faluban [...] községi rendőrök is félnek, nem mernek cselekedni*” – emlékezett működésére Kárpáthy Kamillóné. Tíznapos uralmáért Királynak végül a bíróság előtt kellett felelnie.⁶⁷

Miként jelentek meg a dolgozatokban a földosztás eseményei, illetve a kommunista párt konfliktusai? Mennyiben sikerülhetett a „földreform” agrárforradalomként való tárgyalása?⁶⁸

61 Csöngé 2016.

62 Viszonylagos kivételt Jászkisér képez, ahol az 1945. novemberi választásokon a szavazatok 32,1%-át szerezte meg a kommunista párt, miközben a Jászságban csak 17% volt ez az arány. Azonban itt is 60% fölött szerepelt – jázsági mintával összhangban – a kisgazdapárt. Pethő 1999.

63 MNL JNSzML XVII. 18A Jászdózsai Nemzeti Bizottság iratai. 1945. VIII. 13.

64 MNL JNSzML IV. Főszolgabírói iratok 780/1945. 1945. V. 2.

65 *Jászsági Tudósító* 1946. október hó

66 Csöngé 2007, 295.

67 BFL XXV.2. b-2719–1948.

68 Donáth 1969: 393. A jászárokszállási származású és a földosztásban tevékeny szerepet vállaló Donáth Ferenc könyvében az 1945-ös „földreformot” agrárforradalomként tárgyalta: „Az úri nagybirtok felosztása azonban több és

Az 1945-ös „földreform” és a kommunista párt szereplése a dolgozatokban

A dolgozatok némelyike megemlíti, hogy felosztható nagybirtok hiányában már a korábbi földosztások sem váltották valóra a reményeket. Így a Jászárokszállásról írt dolgozatban olvashatjuk: „Az első világháború utáni földreformnak sem volt sok tennivalója, hiszen a Jászság kiváltságos helyzetéből adódott az, hogy nem volt nagybirtok, ami felosztásra kerülhetett volna.”⁶⁹ A szerzők azonban általában adósak maradtak a válasszal: vajon miért éppen 1945-ben biztathatott volna több sikerrel a földosztás?

Nem meglepő módon a kommunista „új honfoglalás” narratíva alkalmazása már a kezdetektől problémákba ütközött. Volt ugyan példa a drámai ábrázolásra, de a Jászság összességében kevésbé bizonyult alkalmasnak a kontraszt megteremtésére. Az olyan szélsőséges megállapítások, mint hogy Jászberény „mezőgazdálkodását a feudális földbirtokos kizsákmányolás jellemezte. Ezt bizonyítja, hogy a földterület 30%-át 368 nagygazda birtokolta, míg a földterület 70%-át 4832 közép- és kisparaszt művelte meg”⁷⁰ – kisebbségben voltak. Feltehető, hogy a megszólított visszaemlékezők élményei is nagyban formálták a dolgozatok hangvételét. Az egyik dolgozat például már-már sorsközösségként ábrázolta Jásztelek parasztságát, ahol a falu népe egységesen szenvedett az állami nyomástól: „Természetesen ez csak a nincstelenek élete volt, de nem sokkal volt különb a többieké sem. Különösen nem a háború közeledtével vagy kitörése után. A sok beszolgáltatás megnehezítette a község életét.”⁷¹ Egy másik példa Jászszentandrás, amelynek társadalmáról a következőt olvashatjuk: „Parasztságunk körében a vagyoni különbség szinte csak házasságkötések körében volt tapasztalható. A módosabbak szinte csak erre voltak igényesebbek. Egyébként a munkás, szegény ember is megbecsült volt közöttük. Egy-két példa: ha a gazda gyermekei vagy a felesége részére nem jutott hely étkezésbe közben az asztalnál, de a nehéz munkát végző béres vagy napszámos, vagy arató az asztalnál étkezett a gazdával együtt.”⁷² Vagy másként megfogalmazva: „községünkben úgymond önálló paraszt és kimondottan mezőgazdasági bérmunkás közötti viszonyról nem beszélhetünk. Hiszen itt minden embernek, szinte volt háza és földje.”⁷³

A Horthy-korszak általánosító elmarasztalását a helyi példák nem támasztották alá. De ellentmondásba keveredtek a „földreform” fontosságát taglaló fejtegetések is. A földosztást a nép igényeire való hivatkozással tárgyalták, ám mint azt éppen a Jászság pél-

---

más volt, mint csupán áttérés a mezőgazdaság egyik üzemi formájáról a másikra. A nagybirtokkal az a társadalmi – gazdasági intézmény tűnt el, amelyen a régi, az úri Magyarország nyugodott. A reform nélkül semmilyen társadalmi haladásnak nem lehetett szilárd alapja az országban. Lezárta a múltat egy nagy néposztály cselekvő részvételével.”

69 13. sorszámú dolgozat: 2

70 1. sorszámú dolgozat: 4–5

71 322. sorszámú dolgozat: 7

72 168. sorszámú dolgozat: 9

73 321. sorszámú dolgozat: 35

dája mutatta, ez a közígény nem létezett, a kommunisták támogatottsága alacsony maradt. 1945 novemberében a szavazók 60%-a a kisgazdákra voksolt, a kommunista párt pedig mindössze a szavazatok 17%-át szerezte meg.⁷⁴ Ezt a kudarcot az egyik dolgozat a következőképp interpretálta: „A lakosság legtöbb része azonban saját bőrén tapasztalta, hogy a kisgazda párt ígéretesei nem valósultak meg, így 1948-ban, a fordulat évében eszmei győzelmet arattak a községben a kommunisták.”⁷⁵ Hogy mit ért „eszmei győzelmén” az sajnos nem kerül kibontásra, de értelmezhető akár a „hamis tudat” fölött aratott győzelemként is, amely a választási kudarcok visszatérő magyarázóeleme volt. Eszerint az emberek nem ismerik fel saját érdekeiket. Ennek az értelmezésnek a megnyilvánulási formája például, hogy Jászapátni „kemény harc a tömegek megnyeréséért az 1919-es veterán, Bagi János vezetésével.”⁷⁶ Vagy más megfogalmazásban: „A kommunisták már 1945 januárjában ... a Jászberényben erjedő társadalmi változásokra saját erejükkel lényegesen nagyobb hatást gyakoroltak.”⁷⁷

A demokrácia mint fogalom használhatónak bizonyult ezen ellentmondások elfedésére: a kommunistákon kívüli három párt a „népi demokratikus erők kibontakozását akadályozni, a demokratikus vívmányok létrejöttét késleltetni igyekezett.”⁷⁸

„Példamutató élvonalbeli küzdő emberek elsősorban az MKP soraiban voltak találhatóak. Pedig az ellenséges propaganda ugyancsak akcióba kezdett. Községünk idősebb, ekkor már a párt soraiban dolgozó elvtársak elmondása szerint a reakciós elemek egyrészt a megfélemlítés, másrészt a félrevezetés eszközével operáltak. Fennen hirdették, hogy küszöbön a harmadik világháború, hogy az oroszok leverésére nyugat részéről hamarosan sor kerül. ... A szovjet rendszerben úgy élnek majd az emberek, mint az állat, mert szabadszerelem lesz, és eltörlik a vallást.”⁷⁹

A fentebbi részlet megvilágítja, hogy mennyire markáns a harci helyzet, a fenyegetettség életben tartása, a háborús helyzet vizionálása.⁸⁰ A legfőbb üzenet, hogy a gazdagparasztk a szegények kihasználására törekednek, amivel az egész országot veszélybe sodorják. „Számítani kell arra, hogy a reakciós zsirosparasztság csak saját részére fog termelni, ezért feltétlenül szükséges, hogy a földreformot a korábban felszabadult Alföldön nem október 1-ig, hanem néhány héten belül befejezzék, máskülönben éhen hal az ország.”⁸¹ A helyi eseményekben ez főként a földviszaszerzések kapcsán domborodik ki, így abban,

74 Pethő 1999; Cseh 2017. Erre a választási kudarcra a szakdolgozatok némelyike is reflektál, így Erdész Sándor 1956-os munkájában szerepel, hogy Jászberényre is igazak Rákosi szavai, miszerint a katolikus parasztk szavazatát az döntötte el, melyik plakáton volt ott „a kereszt, olvasó, biblia.” (1. sorszámú dolgozat: 8)

75 170. sorszámú dolgozat: 8

76 308. sorszámú dolgozat

77 Nagy–Tóth 1970: 29

78 312. sorszámú dolgozat: 24

79 321. sorszámú dolgozat: 5

80 Clastres 2015: A harcos a cselekvés embere, csakis a háború közegében létezik.

81 1. sorszámú dolgozat: 4–5

hogy Jászboldogházán Lonkai Lászlóné bár eredménytelenül járt el birtokai visszaszerzése érdekében, egy „*megfélemlített úgazda*” 1946-ban mégis visszaadta a földjét.⁸²

A „*földreform*” belső ellentmondásosságának, konfliktusainak ábrázolása ezzel szemben esetleges.⁸³ A társadalmi konszenzus hiányára utalhat, hogy Jászladányon „*igénylő nem jelentkezett*”, illetve csak bizottsági tagok. Április végén azonban megélnékült az érdeklődés, miután egy írógép fedelén kidobolták a községben a földosztást.⁸⁴ Az önkényességre utaló rész tartalmaz egy Jászberényről szóló dolgozat, miszerint a „*földigénylő bizottság nehéz munkát végzett, mert az országos szervektől szinte semmilyen segítséget nem kaptak*.” Majd, amikor elmarasztalást kaptak a felsőbb fórumokon, így válaszoltak: „*Szíveskedjen bennünkkel megértetni, kit tartunk háborús bűnösnek*.”⁸⁵ Szintén az önkényességről ad számot – pozitív átke-retezésben – a jászboldogházi dolgozat: „*Boldogházán azonban csak két birtok érte el a 100 holdon felüli határt. A kommunisták mentették meg a helyzetet. ... Ha a tulajdonosoknak más foglalkozásuk is van, még 20-30 holdas birokot is el lehet venni, ha szükséges. Ilyen esetekben a megyei biztos felterjeszti az ügyet a Földművelésügyi Minisztériumba, és ha három napon belül nem érkezik válasz, akkor ez a határozat jogerőre emelkedett*.”⁸⁶

És mi tudható meg a kommunisták fentebb tárgyalt botrányaiból? Ezek a konfliktusok ritkán kerültek említésre. A kivételek egyike a következő leírás: „*Kommunista párt tekintélyét kezdetben erősen csorbította az a sajnálatos tény, hogy soraiban kétes elemek is beférkőztek. Például Csik Péternek, a városi pártszervezet titkárának múltbeli tevékenysége eléggé tisztázatlan maradt /ki később lisztpanamába keveredett/. Természetesen a kisgazdapárt a kommunista pártszervezet vezetőinek botlásait propagandamunkájában erősen felhasználta*.”⁸⁷

Érdemes megfigyelni a szövegrészletben, hogy míg a kommunista párt hibái egyes személyek magánvétkéiben jelentkeztek csupán, addig az ellenségekként ábrázolt személyek jellemzően egy emberként szövetkeztek a rendszer megdöntésére. Kovács Bélát, Varga Bélát valamint Nagy Ferencet mint összeesküvőket emlegették. Érdekes ugyanakkor, hogy magánvétket az ő esetükben nem tudtak felmutatni.⁸⁸ A vizsgált dolgozatok közül egyben található kísérletet a földreform jelentéktelenítésére: „*Községünkben az 1945. évi földosztás nem változtatta meg a paraszti rétegek tagolódását. Ugyanis nálunk nem volt nagybirtok*.”⁸⁹

82 312. sorszámú dolgozat: 18–19

83 Egy ilyen kivétel a helytörténeti irodalomból Nagy–Tóth 1970: 58, ahol a visszaélések elismerését azonnal azok bagatellizálása követi. „Az eljárások a földreform rendelet paragrafusaiival nem voltak minden esetben indokolhatók, olykor talán már a földreform túlkapasait is súrolni látszottak, az azonban bizonyos, hogy a rendelet szellemében fogantak, mert az úri birtok felszámolását és minden esetben a földnélküliek földhöz juttatását szolgálták.”

84 41. sorszámú dolgozat: 16

85 311. sorszámú dolgozat: 9–10

86 312. sorszámú dolgozat: 18–19

87 1. sorszámú dolgozat: 10

88 Az ellenségkép gyártásának mechanizmusaira: Jobst 2009

89 321. sorszámú dolgozat: 35

A „földreform” kudarcait leggyakrabban gazdasági indokokkal, az eszközállomány hiányával⁹⁰ magyarázták. Ezzel hangsúlyozhatták, hogy a „földreform” lényegében csak ideiglenes állapot a nagyüzemi gazdasághoz vezető úton. A kommunista párt politikája a földosztás támogatásától néhány év alatt ugyanis elfordult, és Rákosi Mátyás 1948-ban már egyedül „az összefogás, a szövetkezés útját” tartotta lehetségesnek. Vagyis, egyértelművé lett: a „földreform” nem a földéhségre adott válasz volt, hanem a kollektivizálás előkészítése.⁹¹ A tézesítés korabeli tárgyalása és egykori társadalmi tapasztalatok összevetése azonban egy külön tanulmány témája lehet.

Összefoglalás

Remélhetőleg ez a gyors áttekintés is megvilágítja, miért lehet fontos az ötven-hatvan évvel ezelőtt keletkezett kéziratokkal foglalkozni. A dolgozatok minden sematizmusok ellenére azért értékesek, mert sok esetben kísérelték meg a hivatalos történetírás és a tapasztalattörténet összeegyeztetését. Helyi keretben az ideológia megjelenítése azokon a pontokon bizonyult problematikusnak, amelyek a rendszer önképével voltak összefüggésben. Így a szovjet hadsereg által elkövetett erőszak szinte semennyire, a földosztás során tapasztalat visszaélések pedig csak nagyon korlátozott formában voltak kibonthatók.

Látványosan jelentéktelennek tűnhetnek az asztalfióknak szóló, némely esetben még csak össze sem fűzött vagy kézzel írt dolgozatok, a bennük megformált narratívák azonban máig velünk élnek. Hatásuk érezhető akár a második világháború harcait⁹² vagy éppen a „földreform” sikerességét⁹³ tárgyaló vitákban is.

Felhasznált levéltári források

BFL: Budapest Fővárosi Levéltár

XXV.2. b-2719–1948. Budapesti Népjogészség iratai. Büntető iratok

MNL JNSzML: Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára

IV. Főszolgabírói iratok

XVII. 505. A Jászsági Felsőjárás Földigénylő Bizottságának iratai, 587/1945. jelentések a járásbeli földosztásról.

90 41. sorszámú dolgozat

91 Wegren 2005, 14–15. Péter 1991. „Agrárforradalmak alatt új birtokos osztály keletkezik és erősödik meg. Az 1945-ös földosztás során viszont éppen a tulajdon vált bizonytalanná. Egy új, a baloldali pártoktól függő helyi igazgatás a tisztviselők ’belátása’ alapján, azaz önkényesen elvett birtokot osztott szét. A kifizethetetlen, de soha nem is követelt, állami megváltási árral terhel földnek az új birtokosa tulajdonképpen juttatásban részesült: ’etatizált’ paraszt lett. Helyzete a kommunista párthoz kötötte őt anélkül, hogy attól birtokának tulajdonjogi konszolidációját remélhette volna.”

92 Krausz 2015; Krausz 2016

93 <http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/vita/>

XVII. 18A Jászdózsai Nemzeti Bizottság iratai.
XXXV.40.2.58 MDP Jászapáti járási bizottság iratai

Felhasznált szakdolgozatok (MNL JNSzML gyűjteménye)

1. sorszámú dolgozat Jászberény város története 1945–56 (1956)
13. sorszámú dolgozat: 1945-ös földosztás Jászárokszálláson (1968)
41. sorszámú dolgozat Jászladány község története (1970)
168. sorszámú dolgozat Jászszentandrás történetének feldolgozása különös tekintettel a felszabadulás utáni történetére (1971)
170. sorszámú dolgozat Jászfényszaru fejlődése 1945-től napjainkig (1965)
308. sorszámú dolgozat Jászapáti község története 1945–69-ig (é.n.)
309. sorszámú dolgozat Jászágó község 25 éve (é.n.)
311. sorszámú dolgozat Jászberény 1944/45-ös eseményeiből (é.n.)
312. sorszámú dolgozat Jászboldogháza község újjászületése és 25 éves fejlődése (1969)
316. sorszámú dolgozat Jászfelsőszentgyörgyről készített pályamű „Az embertől függ minden” (é.n.)
318. sorszámú dolgozat Jászivány község története 1970-ig (é.n.)
319. sorszámú dolgozat Jászfákóhalma község a felszabadulás előtt és után (é.n.)
320. sorszámú dolgozat Jászkisér község 25 éves története (é.n.)
321. sorszámú dolgozat Jászszentandrás község társadalmi-gazdasági fejlődéséről 1944-69-ig (é.n.)
322. sorszámú dolgozat Jásztelek. 25 év 1944. nov. 13. – 1963. nov. 13-ig (é.n.)

Felhasznált irodalom

- Assman Jan 2004: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Budapest. Atlantisz Könyvkiadó.
- Babucs Zoltán 2017: A város honvéd helyőrsége a második világháborúban. [in:] Pethő László főszerk. *Jászberény története a harmincas évektől az ezredfordulóig*. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény. 84–111
- Bódy Zsombor 2018: Az 1945-ös átalakulás értelmezési kánonjáról [in:] Balázs Eszter–Koltai Gábor – Takács Róbert szerk. *Homoklapátolás nemesércért. A 70 éves Ständeisky Éva tiszteletére*. Napvilág Kiadó. Budapest 44–58
- Bojtos Gábor 2017: Adatok a malenkij robot jászsági eseményeihez [in:] Pethő László szerk. *Jászsági évkönyv*. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény. 55–76

- Bojtos Gábor 2018: Milyen joga lövöldöz Árvai detektív úr? [in:] Pethő László szerk. *Jászsági évkönyv*. Jászsági Évkönyv Alapítvány. Jászberény. 57–66
- Breisach Ernst 2004: *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Clastres, Pierre 2015: A vad harcok nyomorúsága [in:] Uő: *Az erőszak archeológiája*. Budapest. Qadmon Kiadó. 115–164
- Czetz Balázs 2017: A szovjet megszállás tapasztalattörténete Fejér megyében a közigazgatási iratok tükrében, 1944–1947 [in:] Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József szerk. *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest. 69–96
- Cseh Dániel 2017: Demokratikus önszerveződés vagy presztalinizáció? Az átmenet éveit Jászberényben (1944–1949). [in:] Horváth Gergely Krisztián főszerk.: *Vidéktörténet I. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 303–338
- Csönge Attila 2007: *A Magyar Kommunista Párt iratai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1945–1948*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 9. Szolnok.
- Csönge Attila 2011: „A földért harcolni kell!” Adalékok a második világháborút követő földosztás történetéhez. [in:] *Zounuk 26. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*. Szerk. Fülöp Tamás. Szolnok. 407–438.
- Csönge Attila 2016: Földosztás Jászberényben (1945–1948). [in:] Bánkiné Molnár Erzsébet szerk. *Vízöntő: Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére*. Damjanich János Múzeum. Szolnok. 207–214.
- Donáth Ferenc 1969: *Demokratikus földreform Magyarországon. 1945–1947*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Erős Ferenc 2007: Trauma és történelem [in:] Uő: *Trauma és történelem. Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Jósöveg Műhely Kiadó. Budapest. 13–26
- Gervai András 2015: Egy falu „bekerítése” [in:] Uő: *Titkos Magyarország. „Célszemély” a társadalom*. Kalligram Kiadó. Budapest. 155–184
- Gulyás János 2010: Három árva. [in:] *Dósai Hírek. Jászdózsa Község Időszakos Lapja*, 16. évfolyam 6. szám. 12–13.
- Gyarmati György 2011: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon. 1945–1956*. ÁBTL–Rubicon. Budapest
- Hobsbawm Eric 2006: Mi köszönhetnek a történészek Karl Marxnak? [in:] Uő: *A történelemről, a történetírásról*. Napvilág Kiadó. Budapest. 163–179
- Jobst Ágnes 2009: Önmegjelenítés és ellenségkép a Szabad Nép 1946-os vezércikkeiben. [in:] Kunt Gergely–Ö. Kovács József szerk. *A politikai diktatúra társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás* 179–190
- Kónya Anikó 2001: Személyes múlt és történelem [in:] Pléh Csaba–László János–Oláh Atti-

- la szerk. *Tanulás, kezdeményezés, alkotás: Barkóczy Ilona 75. születésnapjára*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 286–293.
- Krausz Tamás 2016: A népiirtás és a náci Németország Szovjetunió elleni háborúja: Avagy hogyan írta át egy tanítvány a nagy honvédő háború történetét [in:] Bartha Eszter–Fóris Ákos–Juhász József–Mezei Bálint–Nagy Éva Katalin–Szuda Krisztina Eszter szerk. *Kelet-európai sorsfordulók: Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*. L'Harmattan, ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék. Budapest. 378–388.
- Krausz Tamás 2015: *Egy levéltári kurzuskötet a Győzelem 70. évében – L. Balogh Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. A szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között* [in:] *Eszmélet*. 27. évfolyam 106. szám. 86–99. old.
- L. Balogh Béni szerk. 2015: *„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között*. Magyar Nemzeti Levéltár. Budapest.
- Nagy József–Tóth János 1970: *Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig*. Jászberény
- Ö. Kovács József 2009: A színlelt szocializmusról. [in:] Halmos Károly–Klement Judit–Pogány Ágnes–Tomka Béla szerk. *A felhalmozás míve. Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Budapest. Századvég Kiadó. 483–491
- Páll István 2006: Erdész Sanyi bácsi meghalt. [in:] *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve* 48. 9–10
- Péter László 1991: Miért éppen az Elbánál hasadt szét Európa? (A népi demokratikus rendszer társadalmi gyökerei). [in:] *Párbeszéd Magyarországgal. Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók*. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 225–252
- Pethő László 1999: A falusi politizálás gyökerei és mindennapjai [in:] Táll Éva szerk. *Egy mikrorégió az ezredfordulón. Tanulmányok, szociográfiák és publicisztikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete–Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszéke. Budapest. 115–124
- Pető Andrea 2018: *Elmondani az elmondhatatlant*. Jaffa. Budapest
- Popper, Karl 1999: *Against the Cynical Interpretation of History* [in:] *Uő. All life is problem-solving*. Routledge, London. 99–104
- Romsics Ignác 2011: *Clio* bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris Kiadó. Budapest.
- Sándor Béla szerk. 1998: *Jászárokszállásiak II. világháborús visszaemlékezései /Kézirat/*
- Sántha István 2017: A front emlékezete. A Vörös Hadsereg kötelékében tömegesen és fiatalok között elkövetett nemi erőszak kérdése a Dél-Vértesben (előtanulmány) [in:] Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József szerk. *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága. Budapest. 127–162

-
- Selmezy László 2006: Az utam magától értetődően a forradalomhoz vezetett – Erdész Sándor jászberényi működése. [in:] Pethő László szerk. *Jászsági Évkönyv* 2006. 52–69
- Tóth Pál Péter (szerk.) 2000: *Emlékképek. Fejezetek Jászárokszállás történelméből*. Budapest. Püski Könyvkiadó
- Wegren, Stephen K. 2005: *Land Reform in the Former Soviet Union and Eastern Europe*. Routledge. London / New York